

Keszeg Anna

Katonák és katonabúcsúztatók hovatarozása. 1789

Távoli népek meghallják, hogy valahol verekedni fognak, és hogyha részt vesznek benne, önekik is mindennap öt-hat garas üti a markukat: amire mindjárt két bandára oszlanak, mint az aratók, s bárkinek hajlandók eladni szolgálataikat, aki fölfogadja őket. Ez a rengeteg ember aztán csúnyán összeakaszodik, holott nemesak hogy közük sincs az egész bonyodalomhoz, hanem még azt se tudják, miről van szó.

(Voltaire: *Filozófiai ábécé*. Háború)

A háború, a hadviselés, a katona irodalmi reprezentációinak története nem választható el a hadviselés történetétől. Az antikvitás hadvezéreitől az ismeretlen katonáig olyan hosszú tartamú történet követhető nyomon, melybe a birodalmak, nemzetek hivatalos hatalmi reprezentációinak, illetve a hadviselés eltérő mediatiszálásainak története egyaránt beleszól. A 18. század második felének irodalmában többféle problémakör részeként is előkerülhet a katonáskodás kérdésköre: a rendi nemzet karakterisztikumaként (1), szerzői identitásdilemmaként (2), kollégiumi verselési feladatként (3), aktuálpolitikai problémaként (4), folklór- és közköltészeti szövegekben pedig a katonasors dicséretének vagy kritikájának összefüggésében (5).¹ Az az általam kiemelt két irodalmi példa, melyet az 1789-es török–oroszosztrák háború kapcsán bemutatok, két jelenséget példázhat: egyrészt a *natio hungarica* katonanemzeti öntudatának kontinuitását a Habsburg-uralom alatt, másrészt e hadviselés megítéléseinek szórtságát. Munkahipotézisem az a megállapítás, hogy a Habsburg-pártiság / Habsburg-ellenesség ellentett

¹ Mindössze néhány példát adok meg, az egyes szövegcsoporthoz vizsgálata itt nem feladatom: Csokonai Vitéz Mihály: *A vitézkedő Magyarokhoz*, Berzsenyi Dániel magyarság-ódái (1); Fazekas Mihály: *Katonai búcsúének, Búcsúzás a hadi élettől*, Barcsay Ábrahám költészetében e dilemmát elemzi Egyed 1999 (2); Csokonai Vitéz Mihály: *A Had I., A Had II.* (3); Berzsenyi Dániel: *A Felkölt Nemességhez, a' szombathelyi táborban, Herczeg Eszterházy Miklóshoz, midőn a Szombathelyi táborban commandérozá a' Nemességet* (4); a katona közköltészeti megjelenéséhez lásd Küllős Imola tanulmányát e kötetben (5).

kategóriái még felekezeti szempont általi finomítással sem alkalmasak a 18. század végi irodalmi jelenségek politikai hovatartozásának leírására.

A 18. század vége Európában hadtörténeti szempontból (is) jelentős változásokat hozott. Zachar József állapítja meg, hogy II. Katalinnak az 1792-es jászvárosi békekötéssel zárult törökellenes hadjárata volt az utolsó zsoldosokkal vívott háború (Zachar 1984: 34), ezt követően a 19. század folyamán már általánosan elterjedt a valamely országhoz, nemzethez való tartozás jogi kategóriáiban működő hadviselés vagy legalábbis a katonának a hadviselés céljával való hivatásszerű azonosulása. Európai viszonylatban a katonai szerepkör értelmezését két tendencia alakítja: egyrészt megszűnik a katona „áru-jellege”, mely a zsoldból következett, másrészt pedig az állandó katonaság kialakulása a polgár-katona és a nemzeti hadsereg megjelenését eredményezi. A katonáskodás évei alatt azonban a besorozott katonában sajátos hivatástudat alakul ki, a korábban gazdasági tényezők által motivált hadviselést a hadviselés technikái, a katonáskodás hivatásáért vállalt katonasors váltja fel. A napóleoni háborúk példája a több nemzetet egyesítő hadsereggel ezt a folyamatot példázza. Az elhivatott katona megjelenése pedig a katona mítoszának felszámolásával jár együtt (Bertaud 2000: 84).

Ami az osztrák birodalmi magyar katonaviselést illeti, a zsoldos identitást kizártnak tekinthetjük, hiszen állandó hadsereg 1715 óta létezett, így a nyugat-európai példák alapján összefoglalt tendenciák sajátos alkotmányos-jogi keretben, a francia példánál korábban jelentkeznek. A *natio hungarica* katonai öntudata, a *propugnaculum Christianitatis* toposz² 15. századra visszamenő története sajátos konstellációt teremtett, melyben a katonai öntudatnak kitüntetett szerepe volt. Az 1741-es pozsonyi országgyűlésen a nemesi felkelés Mária Teréziának való felajánlását még egységes szemléleti keretben lehetett összeilleszteni ezzel a katonai identitással. A magyar felvilágosodás Kosáry Domokos által leírt korszaka a magyar nemzetiségen belül már két táborban, jozefinista, felvilágosult abszolutista és rendi felvilágosult táborban gondolkodott, s a jozefinizmussal való szembenállás eseteit, a császári hadviselés logikájának megkérdőjelezését vette figyelembe (Kosáry 1983: 267). Ezt a koncepciót árnyalta Csetri Lajos a következőkben részletesen ismertetett tanulmánya. Az én kérdésem is ennek a vitának a talajáról indítható: mennyiben egységes a katonai identitás értelmezése a 18. század végének sajátos hadhelyzetében, illetve milyen nyomai vannak a katonasors értelmezése két

² A toposzkutatás több tanulmányt is szentelt a kérdésnek. Ebből a szakirodalomból most csak egy művet emelek ki: Tarnai 1969.

nagy paradigmájának, a szökött katona lázadó és a katonasorsot dicsérő köz-költészeti hagyománynak a korszak alkalmi költészetében.

A kuruc mozgalmak és az 1848/49-es szabadságharc közötti periódusban a katonai identitás többféle jogi szabályrendszer szerint alakulhatott, és a magyar történetírás eleve ellentmondásosnak tekintette a hadsereghez való tartozást, a hadviselés céljával való azonosulást. A magyar hadtörténet hosszú ideig kevés figyelmet szentelt az 1711 és 1848/49 közötti periódusnak arra hivatkozva, hogy amennyiben önálló magyar hadügy nem létezik, a hadviseléssel kapcsolatos kutatások is érdektelenek. Ez az érdektelenség az első magyar szisztematikus, eseményközpontú magyar hadtörténetre vezethető vissza, mely a korszakot a győztes csaták és azok területszerzései felől ítélte meg, és kísérletet sem tett arra, hogy az osztrák haderőn belül a magyar erőforrások jelentőségét felmérje (Bánlaky 1941: 291–304). Zachar József legutóbbi monográfiájában az Osztrák Hadilevéltárban végzett kutatások alapján tisztázta a császári-királyi hadsereg magyar, anyagi és emberi erőforrásait, harcértékét, a magyar katonák karrierlehetőségeit és vázolta a magyar finanszírozású ezredek történetét (Zachar 2004). A Habsburg hadseregen belül elkülöníthető hét szervezeti egység közül a magyarok négy egységben voltak jelen: az állandó hadseregben, mely 1745-ben vette fel a császári-királyi nevet, a magyar általános vagy részleges felkelésben, mely a magyar alkotmány előírásai szerint működött, bár a „Vitam et sanguinem!” kikiáltása után összeolvadhatott az előbbivel, az erődítményeken és végvárakban állomásozó egységekben, illetve a testőrtestületekben (lásd a Mária Terézia alapította magyar testőrséget)³ (Zachar 2004: 120–135). Az ebben a négy egységben hadat viselő katonákat három hadállítási eljárással rekrutálták: érvényben volt a korábbi alkotmányos előírásoknak megfelelő részleges vagy általános, banderális vagy portális inszurrekció, a katonai határőrvidék szélesítése újabb erőforrásokat mozgósított, illetve egyre nagyobb lett a császári-királyi hadseregben való hadviselési kötelezettség (Zachar 2004: 323–324). Zachar úgy látja, hogy 1792-re a magyar királyságbeli területekről érkező katonatömeg a Habsburg-birodalom teljes mozgósítható hadipotenciáljának megközelítőleg a felét adta (Zachar 2004: 215). Ezeknek az egymásra helyeződő, egyszerre érvényben levő eljárásoknak köszönhetően a korszak katonai kultúrája mögött meglehetősen összetett társadalomtörténeti kategóriák, illetve mentalitástör-

³ A magyar testőrség irodalomtörténeti jelentőségére az irodalomtörténetek külön kitérnek. Lásd például Bíró 2003: 97–106, illetve Ballagi Aladár összefoglaló monográfiáját: Ballagi 1872.

téneti összetevők állnak. Az a feltételezés, hogy a magyar haderó méltatlan helyzetnek tekintette a császári hadseregben való harcolást – s e nézőpont igazolására kétségtelenül jónéhány példa idézhető –, sok jelenséget fed el méltatlanul, illetve értelmez téves és túlzó keretben.

Akkor, amikor a 18. századi magyar irodalom jelenségeinek azon spektrumára vagyunk kíváncsiak, melyek a katonáskodással kapcsolatos attitűdökkel állnak összefüggésben, e történeti adatoknak megnő a jelentősége, hiszen ezek teszik árnyalhatóvá a katonasors elutasításának vagy éppen ünneplésének köz- és népköltészetből ismert poétikai eszköztára és a nemesi katonaköltészet Vénusz és Mars, Vénusz és Apolló, kard és penna oppozícióit működtető retorikája, a rendi katonai identitás és az idegennek érzett hadseregben való harc elleni kurucos tiltakozás közötti reduktív különbséget. Végző soron ebben az esetben is ugyanazt a dilemmát látjuk, melynek a korszak nagyon sokféle típusát termelte ki: milyen megoldásokat lehet találni a régi magyar alkotmány és a Habsburg birodalmon belüli jogi státusz ellentmondásainak áthidalására. Az adott korszakban a katonáskodással kapcsolatos szövegek két nagy intézményes struktúra kereteihez köthetők: egyrészt az országgyűlésnek a hadiadó megajánlásával, az inszurrekcióval és az újoncállítással kapcsolatos vitái eredményeznek számottevő szövegtermést, másrészt pedig a katonaság intézményes keretei között élés, az odakerülést, kilépést, szökést, a hadviseléshez való viszonyulás konkrét helyzeteit követik verses feldolgozások. Az első szövegcsoport szerzői nem a háborúban részt vevő katona, hanem a megajánló, javait féltő nemesség rendi szempontjából ítélik meg a katonáskodás kérdését.⁴ A *nép nevében* című vers tette emlékeztetést az utolsó nemesi felkelés 1809-es harcképtelenségét, s bár a történeti szakirodalom megkérdőjelezte a „győri futás” ilyen egyértelmű interpretációját, több érv is szól amellett, hogy a katonaállító magyar nemesség nem azonosult egyértelműen ezzel a kötelezettségével. Szijártó a somogyi példa vonatkozásában állítja: „itt nem a törvényszabta kötelezettség becsületos teljesítésével állunk szemben, hanem a kalkulációk mögött annak szándéka húzódik meg, hogy a megye birtokos társadalma a lehető legkisebb tehervállással tudja le terhes kötelességét” (Szijártó M. 2006: 68). Az általam vizsgált és a szakirodalomból ismert 18. század végi példák elgondolkodtató egyértelműséggel érvelnek a hadviselési kötelezettség vállalása mellett, a hadban résztvevő katona nézőpontját a helyzettel azonosuló nézőpontként azonosítják.

⁴ A hadsereg és a katonáskodás kérdéséhez az országgyűléseken lásd Szijártó M. 2005: 450–455.

Tanulmányomban két, 1789-ben keletkezett katonai búcsúztatót elemzek⁵: Gyöngyössi János Bogátsi Zsigmond nemes ifjúra,⁶ illetve Mátyási József Varga István deák hadba vonulására írott rövid drámáját⁷. A vizsgálandó szövegek kiválasztásában a fő szempontot az azonos eseménytörténeti háttér jelentette, másodsorban pedig az alkalmiság kritériuma, mely azonos műfajmodellen belül tette lehetővé a hadba vonulás helyzetéhez való eltérő viszonyulások feldolgozását. A közös eseménytörténeti háttér az orosz-osztrák-török háború (1787–1792) jelenti, mely osztrák területszerzéssel nem járt, komoly anyagi és emberi veszteséggel viszont igen. 1787 augusztusában üzent hadat a török porta II. Katalinnak, melyre az oroszok rögtön, a velük május 23-a óta szövetséges osztrákok pedig 1787. december 2-án reagáltak. Az 1791. augusztusi szisztovói békekötés osztrák részről nem volt eredményes, az oroszok 1792. január 9-én Jászvárosban kötöttek békét, melynek értelmében a Fekete-tenger a Dnyeszter és a Bug közötti partvidékét kapták meg, és a szultán elismerte a Krím-félsziget elfoglalását. Az 1791-ig, II. Lipót trónra lépése utáni húzódo hadviselésben való részvétel az 1780-as évek végének legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye volt. Csetri Lajos sajnálatos módon abbamaradt kutatásai fogalmazták meg azt a hipotézist, hogy ez volt az a háború, mely a magyar értelmiségen belül érvényben levő érdekszövetségeket jelentősen megbontotta, nivellálta (Csetri L. 2007: 243). A katolikus, császárpárti Dunántúl és a református, császárelenes keleti és északkeleti magyarság oppozíció ebben a korszakban megváltozik, a türelmi rendelet ugyanis császárpártivá tette a protestánsokat, császárelenessé a katolikusokat, ez a háború pedig mintegy egységesítette a császár hadviselésével szembeni attitűdöt, a háború ugyanis alkalmat teremtett „a Habsburg-ház vezette birodalom iránt háborús körülmények között megerősödött lojalitástudat” (Csetri L. 2007: 247, illetve 2007a) kifejezésére. Csetri példái katolikus részről Baróti

⁵ Az 1711–1867 közötti korszak verbuválással kapcsolatos költészetéből bő válogatást nyújt Szűcs: 1962.

⁶ A vers teljes címe így hangzik: *Bútsúzó versek. Mellyekkel a' Nemes Splényi Regementben, Zászló-tartói Karban vitézkedő Iffju, Tek. Nemes Dé'si Bogátsi 'Sigmoid Úr Ezer-Hét-Száz Nyóltzvan-Kilentzedik Esztendőben, Mártziusnak negyekedik Napján, Volkáni Határ-szélekre Kolo'svárról lett el-indulásának alkalmatosságával, Tordán által-menvén, Kedves Testvéreitől atyafiságoson bútsúját vette, két kedves Iffju-Aszszony Testvéreinek éneklése között. Írtam a' Zászló-tartó Úrnak szíves kérésére.* (Gyöngyössi 1802: 182–189)

⁷ *Bútsúzó érzékeny játék. Mellyel Varga István nevezetű Író-Deák, a' szerzőnek különös barátja, Barkó Nemes Húszár seregében 18. Febr. 1789. bé-álván, az induló nap előtt való napon, egynehány előbbeni kötelességbéli társaitól meg-tiszteltetett.* (Mátyási 1794: 207–234)

Szabó Dávid, Virág Benedek, Batsányi János, akiknek „lelkesedése jóval lepároltabb, általánosabb jellegű”, református részről pedig Szentjóni Szabó László, Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály, akiknek „műveiben jóval több konkrétságra, életszerűsége található” (Csetri L. 2007: 244). S végül Csetri következtetését sem árt idézni, hiszen tanulmánya e hadviselés irodalmi megjelenítéseinek tárgyalásában egyedülállónak nevezhető: „költői műveinkben az etnikai nacionalizmusnak és ezzel összefüggően a Habsburg-ház elleni függetlenségi törekvéseknek nem sok nyoma látható” (Csetri L. 2007: 247). A felekezeti szempont megosztó jellegének hipotézisét vizsgálom meg azon a két példán, mely a harcra készülő katona dilemmáit és nem a hadi dicsőséget ünneplő költők szemléletét hangsúlyozza. Felekezeti szempontból mindkét vers református szerző műve, Gyöngyössi János újtordai református lelkész, Mátyási József pedig a debreceni kollégiumban végzi tanulmányait.

A katonát búcsúztató lelkész

Gyöngyössi versét két közlésben ismerjük: 1789-ben megjelent Szacsvey Sándor lapjának, a *Magyar Kurír*nak irodalmi mellékletében, a *Magyar Múzsában* 1789. március 28-án (*Magyar Múza*: 100–106), majd újraközölve Gyöngyössi János 1790-ben Bécsben, Szacsvey költségen megjelent verseskötetében (Gyöngyössi 1803: 182–189). A két szöveg között nincs tartalmi, formai eltérés. A vers kéziratos másolatokban is terjedhetett, hiszen a kéziratos énekeskönyvek bibliográfiája egy Debrecenben, egy Kolozsváron, illetve egy, az OSzK-ban őrzött 19. századi énekeskönyv esetében a szerző nevének megadása nélkül ezt a versszöveget is számon tartja (Stoll 2003: 749, 1253, 1384-es tételek). Az argumentumból a következők derülnek ki: a vers megrendelője, a tordai származású nemes dézsi Bogátsi Zsigmond, a Splényi ezred⁸ zászlótartói karának katonája; a megrendelés alkalmá: 1789. március 4-én a hadtest Kolozsvárról a vulkáni határszélekre megy és áthalad Tordán, itt a zászlótartó találkozik „két kedves Ifju-Aszszony Testvéreivel”. A búcsú-

⁸ Valószínűleg gróf Gyulai Ferenc vezérőrnagy hajdúezredéről lehet szó (alapította babocsai Bagossy Pál 1702-ben), melyet 1787-ben vett át Splényi Antal Gábor altábornagy, aki 1818-ben bekövetkezett haláláig meg is tartotta. Ez lesz a későbbi 51. császári és királyi gyalogezred. A Splényi huszárezredet, melyet 1734-ben alapított az azonos nevű Splényi Antal Gábor, 1768-ban felszámolták. Az ezredek a tulajdonosok neveit viselték, akik a csapatok toborzásáról, élelmezéséről, eltartásáról gondoskodtak, a vezénylet viszont nem az ő feladatkörükhöz tartozott.

nak két mozzanata van: a nők énekelve búcsúznak hadba vonuló testvérüktől (erre utal a versszerző), a búcsúhelyzet katonasírató műfajú szövegre utalhat, a testvér pedig a megrendelt verssel búcsúzik. A szöveg elhangzásának környezete adott: az énekelt női búcsúra a maskulin vers a válasz, mely teret enged az elérzékenyülésnek, de Thészeusz mintájára az elszakadás kegyetlenségével is számol. A kis Himfy-strófában írt huszonnégy strófás vers öt nagy gondolati egységre tagolódik: az első két versszak a hadba indulás felülről elrendelt kegyetlenségét konstatálja. E rendelkezésnek a katona és hozzátartozói számára felfoghatatlan logikáját hangsúlyozza a még alvó természet és a már talpon álló sereg közötti konfliktus a harmadik és kilencedik versszakok közötti részben, mely az időhatározók játékára épít. Ebben az egységben a hadba indulást két elem motiválja: egyrészt a „dühösön száguldozó Márs” (s ez a kép lehetőséget nyújt arra, hogy a hadi felelősséget a politikai kontextustól eltávolítsa a szerző), másrészt pedig a „felső parantsolat”, a „vérrel írt végezés” melynek itt nincs konkrét tartalma. A 10. és 15. versszak a természet és hadi helyzet konfliktusát a kötelesség („vitézek égedelme”) és személyes kötődés („a’ vérségnek szerelme”) belsőben végbemenő konfliktusnak rajzára transzponálja. Ennek a dilemmának a concettója a mágnes és annak mechanizmusára épített kép: „Függök illy két mágnes között, / Mind két Erő megkötözött; / Egygyik hartzra bátorít, / A’ másik ölbe szorít.” (Gyöngyössi 1803: 186) A Márs és Vénusz oppozíció, a férfi és női attribútumok elválasztása, a vitézi magatartásba beemelt hűség-elv strukturálja ezt a szerkezeti egységet. A hadhelyzet logikájának követhetlenségéhez itt társul az első azonosítható politikai mozzanat: a királyhoz való hűségre való hivatkozás. Ráadásul úgy, hogy az felfüggesztett családi hűséggel kerül párhuzamba: „Egygyik kezemmel emelem/ Zászlóm terhét markoson,/ A’ másikkal meg-ölelem/ Kedvesimet nyájoson:/ Mind Királyomnak ruháit,/ Mind szerelmesim ortzáit/ Tsak egy ajak tsókolja,/ Melly az hívséget szólja.” (Gyöngyössi 1803: 186) A Bánk bán-i dilemma jelenik meg itt kevésbé kidolgozottan, s úgy, hogy a „hívségek” prioritáskérdése még azelőtt megoldódik, hogy tárgyalásra kerülne. A 16–17–18. versszakok e dilemma megoldását javasolják: a császárral szembeni kötelesség erősebbnek bizonyul a vérség és a természet kötelékénél. Az előbbi két egység metaforikája itt kapcsolódik egybe: „Mint a’ Gyümölsöt fájához/ A’ természet ragasztja/ De a’ kert’ Ura magához/ Kivánván le-szakasztja:/ Nagy a Természet munkája,/ De nagyobb a kert’ Gazdája/ A’mit kíván, le-szedi./ A’ természet engedi” (Gyöngyössi 1803: 187). A természetes tulajdon és a birtokviszonyból adódó rendelkezési jog konfliktusa összegződik és a Gazda–természet oppozíció ezen az egységen végigvonul. A vers nem itt zárul: Gyöngyössi

János kollégiumi költészet és barokk hagyomány ihlette poétikája szerint egy négy szakaszon át kitartott hasonlattal zárja a verset: a katona Thészeusz, a háború a labirintus, melyben a veszélyek Minotaurusz, az Ariadné-fonál pedig az Isteni Gondviselés, mely a katonát visszavezetheti szeretteihez. A hasonlat értelmében a vers a hadba és dicsőség keresésére indulás szölamával zárul.

A történet kimenetelét is ismerjük: Bogátsi Zsigmond következetes megrendelője marad Gyöngyössinek, 1804-ben ugyanis Gyöngyössi János kéziratos verseskötetéből ismert *epithalamium* tudósít arról, hogy Dévai Erzsébetet immár kapitányként veszi el feleségül a korábbi zászlótartó.⁹ Ez a vers már a Vénusz és Mars közötti konfliktusra és Mars Vénusz általi legyőzetésére épül, mely a magyar mesterkedő költészet Gyöngyössi István-i vonulatába mélyen gyökerező toposz.

A vers egyértelműen a hadviselés kötelezettsége mellett foglal állást. A királylyal szembeni engedelmesség mindent felülíró elve a rendi magyar tudat egyik legfontosabb összetevője. Irodalomtörténeti jelentőségét a Bánk bán, illetve a teljes Katona-életművet domináló problematika illusztrálja (Csetri L. 2007b), a szöveghez közelebbi kontextusban pedig II. József „kalapos királyi” identitásával szembeni tiltakozások, hiszen magyar királlyá koronázását elutasítva József éppen a feltétlen engedelmesség elvét hagyta megkérdőjeleződni.

Ezeket a dilemmákat erősíti fel a vers elsődleges megjelenési kontextusának figyelembe vétele. A korabeli újságírás a török–oros–osztrák hadműveletek leírásának nagy teret szentelt, Szacsvey *Magyar Kurírja* mellett a szintén Bécsben, Görög Demeter és Kerekes Sámuel által megjelentetett *Hadi és más nevezetes történetek* éppen e háborúról való folyamatos tudósítást tűzte ki elsődleges céljául. A vers közlését biztosító Szacsvey Sándor pályaképének tisztázásával még mindig adós a magyar irodalomtörténet. Jakab Elek volt az utolsó, aki kizárólag az ő alakjának szentelt tanulmányban foglalta össze e meglehetősen sok kérdőjeles mozzanattal rendelkező karriertörténet tanulságait (Jakab 1881). A magyar sajtótörténetek beillesztették ugyan a szerkesztő és a lap történetét a magyar időszaki sajtó panorámájába, hozzájárultak viszont egy meglehetősen sablonos Szacsvey-kép kialakításához, mely őt jozefinistaként kezeli (Kókay 1970: 243). Kókay György szerint a II. József tetteivel való feltétlen azonosulásban Szacsveyt éppen ez a törökellenes hadviselés ingatta meg:

⁹ *A sziven győzedelmeskedő szépség. Meltóságos kapitány Bogátsi Sigmund urnak Menyegzőjére írott Versek. Készítettem a tisztelt Kapitány Urnak barátságos kérésére. MDCCCIV Esztend.* Gyöngyössi János kéziratos verseskötete. Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Kolozsvár, Ms 824, 11–19.

„Szacsvey nézeteinek lassú módosulásához elsősorban a török háború nélküli lözései nyomán egyre fokozódó, és a nemességen kívül a parasztságra és az értelmiségre is kiterjedő ellenzéki hangulat éleződése járulhatott hozzá.” (Kóky 1970: 302), Gyöngyössi János versének közlése semmit sem sejtet ennek az ellenzéki ségnek a vállalásából. Nézzük meg azonban az e kijelentés háttérében levő szövegkorpusz és Gyöngyössi János versének viszonyát, a háborúról szóló hadi tudósításokat. A vers kiadásának lefutási ideje meglepően rövid, hiszen a március 4-én írt verset a *Múzsza* már ugyanazon hónap 28-án közölte. Ennek előzményeként 1788. február 16-án Szacsvey Sándor így jellemezte a háború kezdetét: „Mit hallunk? Dób szott és Trombita harsagást, melyet a' *Márs* Isten' mezején meg-rivallott ágyúk' vilámása szokott követni. – Minekutánna a' *Mahumed* konyháján meg-tsömörlött Török *Divány* az embert és békességet szerető leg-hatalmasobb és böltsebb Doktoroktól eleibe tétetett Pilulákat le-nyelni tellyességgel nem akarná, mi-van egyéb hátra? az utolsó orvasi eszköz, az érvágás; mellyhez, minekutánna már az ő Orvasi jó-moddal hozzá-is készülnének vólna, edgy a' múlt honapnak 27-dikén indult Kurir által a' F. Ts. és Királyi Konstantzinápolyban lévő *Internuntziusnak* és ez által a' *Divány*nak ezen hónapnak 9-dikén tudtára-is adaték; a' midön ezen orvasi eszközhöz-való nyulás az egész F. Ts. és Királyi Tábornál-is ki-hirdetteték” (*Magyar Kurír* – a továbbiakban MK –: 121–122). Azonban az érvágás felőli meggyőződés fokozatosan valóban kezd átalakulni. Szacsvey Sándor viszont nem a hadhelyzetet helyteleníti, hanem a hírek terjesztésének megakadályozását. A szerkesztő-szerző, aki megítélésem szerint az első vezércikknek nevezhető tudósítások szerzője,¹⁰ 1788 közepétől igen gyakran enged meg magának a hírek minőségére, megbízhatóságára vonatkozó megállapításokat, illetve *rostalyuk* felirattal üresen hagyott részekkel jelzi a hírlap levelein a cenzúra által nem engedélyezett részeket. A lap elsőként 1788. március 22-én különbséget tesz saját haditudósítóitól érkező, illetve a hivatalosan engedélyezett hírek között: az utóbbiakat a Hadi Tanácsszék kihirdeti, a hírforgalomba viszont csakis a „monárka” engedélyezése után kerülhetnek, ami jelentősen lelassítja a tudósítás ritmusát. Ugyanez év júliusában, 16-án már így kezdi tudósítását: „Ugyan száraz idő van az Ujságokra nézve. Egy Ujságíró azt írja, hogy le-ült reggel Ujság irni, és 23 pint bort ivott-meg addig, míg valamit késő-estvére öszve-tudott szerkezteni; – ezen szörnyű háborus időben, midön a' 'Surnált íróknak szám-vetések-szerént,

¹⁰ Szajbély Mihály szerint a vezércikk műfaját magyarul Kossuth honosította meg (Szajbély 2007: 86). Szacsvey technikájában én felismerni vélek olyan tendenciákat, melyek Kossuth kezdeményezői szerepét megkérdőjelezhetik.

legalább-is 900 ezer fegyveres Nép áll a' tastázó piatzon tsak Európában..." (MK: 635–636). Jakab Elek, akinek tanulmánya Szacsvey Sándor „jellemének” rekonstruálását kísérl meg, több példával érzékelteti azt, amit „egyes jellemnek és szókimondásnak” nevez, de amit sajtótörténeti szempontból inkább az újságírói szerepkör részrehajlás nélküli művelésének téziseként, egyfajta korai professzionalizációként lehetne leírni (Jakab 1881: 266–267).

Ajánlatosabbnak látom tehát az újságírás sajátos logikájának végiggondolását feltételezni Szacsvey Sándor munkásságának egységes szemléleti keretként, hiszen 1790. február 10-én már így fogalmaz: „Tudom mit keresnek legelő-is Érd. Olvasóim a' Kurirban – azt-is jól tudom mit kellett volna ide iktatnom; de az Ugorkán és Salátán kívül, majd minden dolog meg érve jó – azért – míg örvendesebb hírrel kedveskedhetnénk, az ő felsége nyavalyás állapota felől azt írhatjuk, – hogy 3 napoktól fogva semmit sem tudnak még a' maga testőrzői felőlle miben van” (MK: 153). Ez a bevezető egy olyan hírrel kapcsolódik össze, mely a Gyöngyössi-vers kontextusához is közelít. A Splényi regimentből szökött 2 „nagytolvaj” felakasztásáról ír a gyalogezred egyik katonája, s azt is feljegyzi, hogy a két testet a kolozsvári orvosok tudományos célból boncolni fogják. Ez a tudósítás ismét arra enged következtetni, hogy a hadkötelezettséggel szembeni engedelmesség szolamát kell kiérezniünk Szacsvey Sándor lapjából.

Gyöngyössi versközlése és az idézett hírkomentárok két következtetés megfogalmazását engedik meg: 1. eszme- és politikátörténeti szempontból a *Magyar Kurír* tudósításaiban a rendi és dinasztikus szemlélet nagyon finom kombinálódása érhető tetten, mely a tudósítások és szerkesztői kommentárok sajátos rétegződéséből adódik; 2. Szacsvey meggyőződéseinek értékelésekor a lapban közölt hírek nem lehetnek teljesen irányadóak, hiszen a hírközlés sajátos kommentárjai inkább a hírforrások hitelessége iránti igényt közlik, semmint politikai szerepvállalást, az újság hírei inkább az újságírói szakma önállósodását mutatják, és nem a szerkesztő politikai állásfoglalását. Ebben a történetben az alkalmi költő sajátos szerepértelmezésében feldolgozott búcsúzó katona szempontja csak egy a közvetített helyzetértelmezések között.

A katonává lett íródeák és a deáktársak

A másik 1789-es katonabúcsúztató még kevesebbszer utal a konkrét hadhelyzetre, annak értékelésére. Ezt a hiányt a vers keletkezési körülményeivel magyarázhatjuk. Mátyási József versének ugyanis egy közlési kontextusa maradt fenn. Ez a helyzet nem a család, hanem a búcsúztató diákközösség

szemléletét közvetíti, melynek a versszerző is tagja volt. Ezek a verselő kis-közösségek azt a közköltészeti hagyományt működtették, melynek irodalomtörténeti nyomait Csokonai Vitéz Mihály és Arany János költészetében Szilágyi Márton elemezte (Szilágyi 2003). Mátyási József – akit főúri titkári, majd kecskeméti városi tanácsosi karriere a kollégiumokétól és a vidéki pap-ságától különböző közösségek szemléletéhez közelített – több helyzetben is vállalta a kollégiumi hagyomány szatirikus színrevitelét. Kis János emlékezéseiben az 1792-es év eseményei között ez áll: „Ottléte [gróf Teleki József] nekünk még egy más multságot is ada. Titoknoka, *Mátyásy József*, ki utóbb magyar verseket is ada ki, nagyon vidám kedvű s elmés fiatalember, néhány Debrecenben vele tanult s ekkor Göttingában volt barátaival együtt egyik barátja szállásán színjátékképpen előadták azon módot, mellyel a debreceni professzorok a kollégiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe s teológiát tanulni menő deákokat megvizsgálni szoktak. A magok között kiosztott szerepek eljátszásával annyit nevettek velünk, hogy akármely színházi vígjátékban sem kellett volna többet kívánni” (Kis 1985: 881).¹¹ Ez a szövegrészlet a kollégiumi színjátszással párhuzamosan haladó, annak a szabályai szerint annak kánonát kijátszó helyzetet rekonstruál, melyhez több ponton is kapcsolódik az a „búcsúzó érzékeny játék”, melyet Mátyási Varga István katonai búcsújára ír. A közönséget mindkét esetben azonos státuszú személyek teszik ki, s az informális együttlét kerete éppen annak a kommunikációs kódnak az érvényesítését engedi meg, mely csak e közösség tagjainak körében alkalmazható.¹² Az íródeákok közösségében a katonabúcsúztató színjáték témája: „A’ nap képzelt pere foly a’ föld ellen, azért, hogy a’ föld közelebbről való Atyafiságának állítja magát lenni a’ Holdhoz

¹¹ Mátyásival kapcsolatban a társasági költő toposza, illetve az Otrokocsi Nagy Gábor meghonosította „magyar polgári életeszmeny” kialakítója kategorizálás kerül elő. Szemléltetésként Vetéssy Gézától származó idézet: „Élete Kecskeméten leélt szakaszában gyakran megfordul a víg férfitársaságokban s gyakran megelégszik azzal, hogy ezekre a vidám összejövetelekre, névnapokra, vacsorákra, menyegzőkre írott verseivel áldozhat a költészet oltárán. [...] Az elenszorgáltatásokra nem váró szeretet, az érdeknélküli megbecsülés sugallja ezeket a verseket.” (Vetéssy 1941: 6–7) Mátyási megítéléséről összefoglalóan lásd Mácsik 2008: 74–76.

¹² A *Militat omnis amans* prózai felvezetőjében Csokonai „bakkancsos ruhába öltözött pajzán Múzsának” nevezi e versszerzési mód ihletőjét, Szilágyi Márton így foglalja össze a helyzet jellemzőit: „A rögzített szituáció számos eleme minden bizonnyal általánosítható az ilyen jellegű szövegek genezisekor: a társaság homogén férfi jellege, a jelenlevők tanultsága, az iszogató teremtette oldott hangulat, valamint az, hogy a költőnek rátermettségét egy konkrét téma vagy szituáció rögtönzészerrű megverselésével kell bizonyítania.” (Szilágyi 2003: 54)

a' Napnál.” A szöveg apropója a vetélkedés (*certamen*)¹³ műfaji hagyományára épít, s a szöveget két ízben is két egymással vetélkedő értékrend köre szervezi. Az argumentumban megadott égitestek közötti versengés apropója a másiknak, a szituáció értelmezéseként felfogott vetélkedésnek, a katonasors és az íródeáksors közöttinek. Ez a második vetélkedési forma a mesterségek közötti versengés mulattató verstípusára megy vissza (Küllös 2004: 65), személyes utalásaival Mátyási Varga István döntésére vonatkoztatja. Az első konfliktust a szöveg feloldatlanul hagyja, elnapolja, egy következő konfliktus kimenetelétől teszi függővé. A rövid színjáték szereplői: Merkúrius – „a' föld prókátora”, aki a döntőbíró szerepét játssza a Hold és a Nap közötti versengésben, Gyurka, az íródeák, a Hadnagy, három múzsa: Uránia, Calliopé, Thália, Bacchus, a Káplár, az Éneklő sereg, illetve „maga a' Huszár”. Ezekből a szereplőkből kiindulva hat jelenet körvonalazódik: a Merkúrius-jelenet, mely az első versenyhelyzet paramétereit tartalmazza, s a hiányzó íródeák azonosításában a bonyodalom okát szolgáltatja, az Uránia-jelenet, melyben az eltűnt íródeák keresésére indított Gyurka konkrét utasításokat kap az elveszett legény potenciális lelőhelyét illetően. A katonasors és deáksors versengése két jelenetben bontakozik ki ellentétes előjellel: előbb Gyurka és az újoncok beszerzésével megbízott Hadnagy párbeszédéből bomlik ki a katonasors dicsérete, ráadásul éppen Gyurka szájából, aki a következő jelenetben, a visszatérésről meggyőzendő Huszárnak a Hadnagy előtt elmondott dicsérő beszéd fordítottját rögtönözi. Az utolsó jelenetben a verselés is megváltozik, Calliopé és Thália búcsúztatják a huszárt, majd ő maga búcsúzik. A színjátékot az „éneklő sereg” búcsúdala követi, melyet a bortosztó Bacchus megjelenése hangol a mulatozás tónusára. Ebből a mitologi-

¹³ A *certamenek* többféle princípium vitáját közvetítő hagyományát a magyar néprajz a sumér és akkád költészetből eredezteti. A *Magyar Néprajzi Lexikon* címszavában ez áll: „Első írásos változata 1739-ből, a Bocskor kódexben maradt ránk: de számos színjátékká bővített, majd dallá rövidülő variánsát ismerjük a magyar népköltészetben is (→ mesterségsúfoló-diákdicséret). A Bocskor kódex-beli kéziratosságnak az írástudó deákság életét – az éhezés, az embertelen iskolai fegyelem és a tetves ágy ellenére – jobbnak, mert szabadabbnak tartja a földhöz kötött, mindenkitől kizsákmányolt, adóval és porcióval sanyargatott parasztnál. A téma késői, népköltészeti változatai diákszerzemények folklorizálódása révén keletkeztek, amelyekben már a különböző mesterségek, társadalmi csoportok kigúnyolására s a diákság öndicséretére esik a hangsúly.” (Küllös 1982) A magyar irodalomtörténet a barokk népiességnél, illetve a Dorottya inspirációs forrásai, a Farsang–Nagybójt vetélkedés kapcsán tartja számon e műfajt (Sőtér 1965 II: 306–309, III. 241). Az iskoladramák folyamatosan publikált szövegtörzseiben a vetélkedés-struktúrára épített színjátékokra minden prototípus kollégiumi központ esetében találhatunk példát (Varga 1989 I: 233–243, 437–453, 647–747; II: 1371–1401).

kus kontextusból eredően a darab teljesen függetlenedik a hadviselés jelen helyzetének értelmezésétől, a Huszár végszava a hazáért folytatott küzdelem szolamát veszi át: „Kotzkára hazámért vettem éltetemet,/ Örök hűségére le tévén hitemet,/ Denem-is [!] kéméllem egy tseppig véretem,/ Hogy hiresít hessem [!] ditső nemzetemet” (Mátyási 1794: 232). A szöveg egyszerre nyújt többet és kevesebbet a politikum irányába hajló bemutatásnál: kevesebbet, mert a drámát kifordítja a katonasors értelmezési keretéből, az íródeák-lét dicséretévé alakítja, az azzal járó sajátos attribútumok bemutatására használja, többet, mert a búcsún jelenlevő társaság egyik kulcsfigurája, Gyurka karikírozott jellemzésére vállalkozik. A tematika csúsztatása egyszerre több szinten megy végbe: egyrészt a keretversengés kibillentése adja meg az új konfliktushelyzet lehetőségét, másrészt lingvisztikailag a szöveg a jegyzők körében alkalmazott szófordulatok felvonultatására és kiforgatására épít. Ezzel az eljárással ebben a szövegben a lábjegyzetek funkciója megváltozik, nem enciklopédikus tudás közvetítésére szolgál, mint Gyöngyössinél, hanem a sajátos tudással rendelkező csoport közös hivatkozási tartományának illusztrálására. Az al- és felperes közötti vita eldöntésében Merkúrius a szakmai tudás minden elemét mozgósítja, monológja végén a bírák feletti személyes befolyást, azok korrumpálhatóságát teszi neveltségéssé.

A társaság konkrét erőviszonyaira való hivatkozások az Uránia-jelenetben lesznek egyre gyakoribbak. Gyurka „egyik Író-Deákból” azzá a Gyurkává válik, akinek a következő tulajdonságait ismerjük meg: nagy étvágát és ivóképeségét, nagy mennyiségű étel- és italfogyasztásait, az itallal szembeni ellenálló-képeségét, kétszínűségét, a retorikai bravúrok iránti érzékét, hízelgő voltát. A múzsáknál való látogatásban két tulajdonság konkretizálódik: „én vagyok a’ Gyurka, / Kinek egy ebédem tizenkét rőf hurka,/ Kétszer ött itze bort arra fel-pofázok, / Nyelvembe lábamba még-is nem hibázok.” S hogy az utalások félreérthetők ne legyenek, a lábjegyzetben ez áll: „Szokása volt az itten beszéllő Író-Deáknak tréfából effélékkel dicsekedni” (Mátyási 1794: 213). A másik tulajdonság, a hízelgés és simulékonyság azonosításával olyan regiszterbe lép át a versszerző, mely az adott személy hivatalos önreprezentációjának nem, a róla kialakított közösségi reprezentációnak viszont a részét képezi. Éppen ezért a jósláshoz értő Uránia azonosítja beszélgetőpartnere karakterisztikumait, az pedig tiltakozik ellenük. A retorikailag képzett beszélőnek a saját maga állította cselben való elbotlása ebben az esetben válik először szövegszervező erővé. Varga István tulajdonságainak azonosítása után Uránia Gyurka csillagjegyét is jellemzi, s míg az íródeák kezdetben igényli a jellemzést, a konkrét karakterjegyek felsorolása és

Uránia jóslata után¹⁴ babonának titulálja Uránia jóslási módszerét. Holott a rábízott feladat teljesítésében a hasonló minőségű ismeretekre hagyatkozik, amikor volt kollégája keresésére „Márshoz néz be”. Aktuálpolitikai vonatkozást ennek az egységnek tulajdoníthatunk, hiszen a Hadnaggyal való találkozás eleve csapdahelyzetet jelent: a magányos, „jól termett legényt” a katonai toborzás és körülményes lerázásának próbatétele fenyegeti. A toborzás kezdőmozzanata már a deák–katona ellentétére épül, elsőként a Hadnagy oppozíciórendszerében. A meggyőzés első mozzanata a magyar identásra való hivatkozás, a második viszont már Gyurka testi tulajdonságainak felmérésből adódik: „Látom, hogy az Urat Magyar föld termette,/ Bizony az Isten-is lóra teremtette./ Meg-telne a’ nyereg azzal a’ jó farral,/ Tsak játék lesz a’ kard olly temérdek karral” (Mátyási 1794: 219). A katonasors és deáksors ellentétének elemei: „rongy ténta körmű”, „roszsz köpönyegbe”, „pennán kinlódni”, „Klastrom”, „könyvek között penészedni” szemben a „friss gyerek”, „tsákós süvegbe”, „a’ hír virágát Márs mezején szedni”. Ez az oppozíciórendszer Gyurka szövegében is folytatódik és nem ellentétes előjellel. Ez az a stratégia, melyet a minden helyzethez alkalmazkodni képes rétor ellenfelével szemben adoptál: átveszi azt a szerepet, melyet ellenfelének kellene betöltenie. Maga vállalkozik a katonasors dicséretére, s a két oldalon át folytatódó *suasio* után személyes karakterjegyeiben fedi fel a hadviselésre való alkalmatlanságot. A *genus deliberativum* műfaji hagyományát fordítja itt át, amikor a *dissuasio* helyzetében a *suasio* gyakorlatát választja, s ezzel lehetetleníti el a Hadnagy szerepét. A szöveg tehát amellett érvel, hogy az írődeák katonai pályára való átállítása csak abban az esetben lehetséges, ha a deákban van elhivatottság, hiszen a katonasors dicséretének retorikai fogásait ő maga a toborzóknál jobban ismeri. A retorikai csel mellett a szöveg karikírozva szemlélteti a testi hibák¹⁵ azon költött lajstromát, melyre a sorozás ellen védekező újoncjelöltek hivatkozni szoktak: „Talám meg sem ütném a’ legény mértéket,/ ’S ki szedné, bár másként jők-is, a törpéket?/ Más az,

¹⁴ „Imé el olvasom igékről igékre,/ A’ mi tartozik a’ *Kutya születékre*:/ E’ tsillagzat alatt születnek torkosok,/ Mint a’ nyalánk agár hasokra gondosok,/ Farkokat tsováló tsalárd hizelkedők,/ Mindent ki ugatok ’s hamar veszekedők,/ Kiknek vagy vetni kell valamit azt enni,/ vagy pedig fa nélkül nem jó nekik menni.’ De mond-is valamit, ha valót szólottál,/ Magadról, hogy imént előnkbe állottál;/ Mert sem betsületes, sem gazdag nem lehetsz./ Ha, a’ mint állítád, annyit ihatsz ehetsz,/ ha azon Betyáros erköltsi roszzsz jelek/ Igazak, az iránt előre felelek,/ Sőt Isteni rangom vesztébe fogadom,/ ’S Jövendőlésemet kéz írásba adom,/ Baktárségnél fellyebb hogy nem emelkedel,/ Azt-is tsak *Stentori* hangodért nyeredel” (Mátyási 1794: 217–218).

¹⁵ A testi hibák alóli felmentés eseteire lásd Csetri E. 1997: 506.

hogy fél szemet bé hunyni nem tudok,/ Melly miatt a' tzelba gyakorta hazudok;/ De még a' többinél kurtább egy újjamis,/ Mert énis voltam ám néha napján hamis” (Mátyási 1794: 222).

A Gyurka és a Hadnagy közötti párbeszédet Gyurkának a Huszárral való találkozása követi, ahol a katonasors – deáksors szembesítésének második, ezúttal valós mögöttes intenciókra támaszkodó eszköztárát vonultatják fel a vitapartnernek. Mátyási a versengés két módozatát mutatja be, a rögtönzöttet, a megrendelésre készültet, illetve a valósnak nevezettet. A két beszélgetőpartner itt éppen azért tisztázhatja a másik előtt ellenkező elvárásait, mert egymás érvelési stratégiái mögé látnak. A Huszár válasza ezért kezdődik a meggondolással, majd folytatódik a retorikai tudás leleplezésével: „De hová mégy velem álhatatlan elme?/ Te ékesen szóllás! nagy szív veszedelme!/ Hát tsak vízi habé egy férjfi szándéka?/ Hogy legyen szeletek változó játéka./ Nem: a' tengert elébb fel-gombolyítjátok,/ Mint fel-tételemből ki mozdíthatnátok” (Mátyási 1794: 225). A Huszár monológja az írődeáki tudás leleplezésével, a jogi szakértelemnek nevezett áltudás lejáratásával folytatódik, illetve azzal a mozzanattal, mely a vitézi virtust nemzeti karakterjegyként azonosítja.¹⁶ A monológ vége pedig a Gyöngyössinél látott búcsúhelyzetet bontja ki, itt azonban a szöveg tonalitása a mulatozásé marad. A dráma zárójelenete a búcsú különböző összetevőit tartalmazza: a helyzet fölött napirendre térő, hiszen jóslatát igazolni látó Urániáét, az utolsó meggyőzési manővert latba vető Calliopéét, a négy soros strófában beszélő, a döntésre áldását adó Thaliáét, az éneklő seregét. A búcsú kiemelkedő mozzanata Bacchus megjelenése, mely a drámán belül megteremti a társasági tevékenységként végbemenő mulatozás konkrét keretét.¹⁷ A beszédmód, viselkedés általi jellemzés eljárásai közé épül be a verselés megváltoztatása Thália, Bacchus és az éneklő sereg esetében.

A szöveg a regiszterek közötti elmozdulással lehetséges karriertörténektekből nyújt láttelelet. A múzsáknál folytatott tanulóévekre két alternatív karrierminta következik: a katonáé és a jegyzőé. A színjáték a kettőhöz szükséges eltérő képességeket, az azokkal járó különböző jutalmazási formákat,

¹⁶ De már úgy meg-ülök akármelly paripán,/ Valamint áll tövén a' ki-nyilt tulipán./ Könnyen-ki nem ejtem kezemből kardomat,/ Egy rongy Jantsár fel nem fritskázza orromat./ Hiszem-is az áldott Magyarok Istenét,/ Hogy jó szándékommak nem vallom szégyenét./ *Merkúrius* pedig nem kap bennem soha,/ Rikatom az Annyát, mért volt olly mostoha?” (Mátyási 1794: 228)

¹⁷ A „rendezői” utasítások között ez szerepel: „egy darabig esznek isznak mulatnak” (Mátyási 1794: 233).

életmódot prezentálja a dráma megengedte nézőpontváltások által. Gyurka alakjának kidolgozottsága, a huszáréval szemben hangsúlyozottabb szerepe a történet kimenetelétől eltérő hierarchiát állítanak fel a katonasors és a jegyzősors között, s ezt a hierarchiát az „előbbeni kötelességbéli társak” közössége el is várja.

A drámának van azonban egy, a következtetéseinket árnyaló filológiai kontextusa is. Herpai Péternek a kecskeméti kollégium könyvtárában végzett kutatásai szolgálnak arra vonatkozó adalékkal, hogy Mátyási a közlés előtt milyen pontokon változtatott a szövegen. Pontosabban milyen pontokon volt kénytelen változtatni, hiszen az általa ismertetett kötetekben a versek után a szerző kézírásos kommentárjai állnak a cenzúra miatt bevezetett javításokra vonatkozóan. „Szintén hosszabb szövegrészleteket tartott erős hangúnak a cenzúra a »Búcsúzó érzékeny játék«-ban, ahol egy katonának álló író a katonaságot kritizálja. Ezeket a részeket nem vették ki a rövid „verses drámá”-ból, megelégedtek azzal, hogy a szerző átírta. Az eredeti változat csupa negatívumot vonultat fel az egyszerű katona életéből, az átírat viszont a pozitív dolgokat emeli ki, vagy a katonai dicsőséget magasztalja. Az életet többre becüli minden dicsőségnél, mert a hazát jobb élve szolgálni, mint halva. A katonaságot ismerő hadnagy (a »dráma« másik szereplője) is azt válaszolja, hogy igazat mond ítéletében. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a cenzúra átköltette a sorokat. A további részekben az uralkodó is a kritika célpontjává válik: »S kétséges mentség is ölni szabadjára/ Csak egy nagyravágyó lélek rovására«” (Herpai 2000: 217). Amennyire a bejegyzésből sejteni lehet, Gyurka monológjának olyan részletei maradnak ki, melyek szintén áttételesen utalnak a jelen hadhelyzet értelmezésére. Azt, amit Szacsavay hírei esetében a rostalyukak sejtetnek, itt az utólagos bejegyzés tisztázza. A hivatalnoklét mellett döntő Mátyási esetében a hadviseléssel elnyerhető dicsőség nem lehet reális alternatíva. A mesterségcsúfolók műfaji hagyományának felhasználása ezt a tézist képes transzponálni ebben az *ultima manus* szövegvariánsban.

E közköltészet és magas irodalom határán mozgó alkalmi versszerzésben a politikummal szembeni állásfoglalásnak nincs tere, vagy meglehetősen általánosító metaforizáció utal a helyzetértelmezésre. A szövegek használatának rituális kontextusa tartalmazza a helyzet értelmezéséről való közös tudást, éppen ezért funkciójuk inkább ennek a tudásnak a megfelelő keretben való elhelyezése: a lelkészköltő esetében átsegíteni az egyént a búcsúhelyzeten, biztosítani az e helyzetben való viselkedés reprezentációs

keretét, a katonával korábban azonos státuszú búcsúztatók esetében pedig az eltérő karriermodellek közötti választás dilemmájának a tematizálása. Mindkét esetben a katona nézőpontjának a kisközösségi értékrendszerbe való visszahelyezése történik meg, ezért szükségtelen az eseménytörténeti háttér értelmezése. Mátyási József cenzúra által alakított szövege esetében az írődeáksors favorizálása és az ésszerű hadba vonulás melletti állásfoglalás ellenére a magyar katonai éthosz helyeslése és vállalása megmarad. A publikált írott szövegek homogén szemléletének két lehetséges párhuzamát szeretném kiemelni. A császári-királyi birodalmi szemléleten belül a *natio hungarica* katonai öntudatra való töretlen hivatkozása modellértékű lesz a román nemzeti identitás kialakításában. A II. Józseffel kapcsolatban a jó császár mítoszát kitermelő románság éppen a katonai helytállásra és a birodalommal szembeni lojalitásra alapozza nemzeti követeléseit (Nicoară 2001: 270–272). Vers és hadtörténet összekapcsolódásának egy következő stádiuma az, melyet a szabadságharc idejének sajtója biztosított. A különböző diskurzustípusok heterogenitása egyre erőteljesebbé válik és a vers konkrét befolyással lehet a hadhelyzet alakítására, a katonai magatartás változására. Petőfi *Lenkei százada* című versének keletkezéstörténete ebben a történetben válhat izgalmassá (Benkő 1979). A 18. század végének kontextusában azonban a vers reprezentációs diskurzusformák struktúrájába integrálódik.

Szakirodalom

BALLAGI Aladár

1872 *A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest

BÁNLAKY József, Doberdói

1941 *A magyar nemzet hadtörténete 19. III. Károly, Mária Terézia és II. József kora 1716–1790*. Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest

BENKŐ Samu

1979 A história és a vers. *Lenkei százada*. In: *Uő: Haladás és megmaradás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 514–531.

BERTAUD, Jean-Paul

2000 Războinicul. In: VOVELLE, Michel (red.): *Omul Luminilor*. Polirom, Iași, 61–86.

BÍRÓ Ferenc

2003 *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó, Budapest

CSETRI Elek

1997 „Katonának tött az átok”. Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején. *Hadtörténeti Közlemények* 110. (3) 496–522.

CSETRI Lajos

2007 A magyar nemzettudat változatai és változásai a jozefinus évtized költészetében. In: *Uő: Válogatott tanulmányok II.* L'Harmattan, Budapest, 228–248.

2007a A politikai gondolkodás tükröződése a felvilágosodáskor magyar költészetében. In: *Uő: Válogatott tanulmányok II.* L'Harmattan, Budapest, 248–255.

2007b Bán bán-problémák – szociológiai vetületben. In: *Uő: Válogatott tanulmányok II.* L'Harmattan, Budapest, 120–127.

EGYED Emese

1999 Kard és penna. Magyar írók dilemmái a felvilágosodás idején. In: *Uő: Kard és penna.* Osiris Kiadó, Budapest, 26–48.

GYÖNGYÖSSI János

1802 *Magyar versei. Mellyeket külömb-külömb-féle alkalmatosságokra készített, és végre egyben-is szedett. Első darab.* Találtatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál, Pest

HERPAI Péter

2000 Mátyási József cenzúrázott sorai. *Magyar Könyvszemle* 116. (2) 214–223.

JAKAB Elek

1881–1882 Szaecsvay Sándor. *Figyelő* XI. 161–174, 252–267, 321–346; XII. 25–43.

KIS János

1985 Emlékezései. In: OROSZ László (vál.): *Berzsenyi Dániel művei. Kis János emlékezései.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 807–1027.

KÓKAY György

1970 *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei 1780–1795.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KOSÁRY Domokos

1983 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KÜLLŐS Imola

1982 Vetélkedés. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 543–544. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> [2008. 07. 01.]

2004 Adatok a házastársak veszekedése élettörténetéhez és dramaturgiájához. In: *Uő: Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívum-történeti vizsgálata.* L'Harmattan, Budapest, 65–85.

MÁCSIK Péter

2008 Életrajzi kontextusok Mátyási József kései műveiben. In: KESZEG Anna – VADERNA Gábor (szerk.): *Prima manus. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából.* Ráció Kiadó, Budapest, 74–81.

MÁTYÁSI József

1794 *Semminél több valami. Az az elegyes tárgyú és formájú egynehány darab versek. Első darab.* Wéber Simon Péter betűivel, Pozsony

NICOARĂ, Toader

2001 *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective.* Editura Dacia, Cluj-Napoca

SÓTÉR István (főszerk.)

1964–1965 *A magyar irodalom története. II. 1600-tól 1772-ig. III. 1772-től 1849-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest

STOLL Béla

2003 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest

SZAJBÉLY Mihály

2007 Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 73–91.

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

2005 *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Osiris Kiadó, Budapest

2006 Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései. In: *Uő: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi rendiségről.* Universitas Kiadó, Budapest, 57–91.

SZILÁGYI Márton

2003 „Alkalmatosságra írott versek” avagy férfikompániák vidám humora. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány. *Bárka* XI. (5) 53–63.

SZÚCS Sándor

1962 *Szól a duda, verbuválnak.* Magvető Kiadó, Budapest

TARNAI Andor

1969 *Extra Hungariam non est vita. Egy szállóige történetéhez.* Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/05400/05453/05453.htm>

VARGA Imre

1989 *Protestáns iskoladrámák I–II. Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század.* Akadémiai Kiadó, Budapest

VETÉSSY Géza

1941 *Egy elfeledett kecskeméti költő. Mátyási József élete és költészete.*
A szerző saját kiadása, Kecskemét

ZACHAR József

1984 *Idegen hadakban.* Magvető Könyvkiadó, Budapest

2004 *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792.*
Zrínyi Kiadó, Budapest

